

УДК 141.7:316.324.6/7

СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Наталія Чоловська

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: cholic@mail.ru

Розглянуто проблему виникнення мега-ризиків та мега-загроз в умовах техногенної цивілізації, яка за своєю характеристикою є експансивною та здатна поширювати владу на всі сфери життя суспільства. Ця експансія зумовлена пріоритетами ринкових цінностей, які були покладені в основу суспільства загального добробуту. Досліджено трансформацію суспільства загального добробуту до суспільства ризику та вплив ризиків на виникнення глобального кризового стану. Проаналізовано погляди українських та зарубіжних філософів стосовно розвитку суспільства ризику. З'ясовано, що суспільство ризику продукує технологічні й соціальні ризики. Виробництво цих ризиків властиве всім сферам життєдіяльності суспільства: економічній, політичній та соціально-культурній. Ризики, що виникають внаслідок технологічної модернізації, неможливо локалізувати: їм властива тенденція до глобалізації. Перетинаючи національно-державні кордони, ці нові мега-ризики породжують наднаціональні глобальні загрози. Ключем подолання глобального кризового стану і мінімізації ризиків є солідарна відповідальність.

Ключові слова: суспільство ризику, техногенна цивілізація, мега-ризики, суспільство загального добробуту, солідарна відповідальність.

Техногенну цивілізацію як західноєвропейський феномен характеризує світоглядний науково-технологічний оптимізм. Його засадою є переконання, що наука й техніка можуть розвиватись без зупину, без обмежень та попередньо окресленої мети, до того ж впевненість, що позитивні результати завжди переважають усі можливі негативні наслідки. Такий світогляд утвердився наприкінці ХІХ ст. завдяки безпосередній взаємодії науки, техніки та економіки. Це сторіччя стало також переломним у системі науково-технічного капіталізму. “Наука прагнула до нагромадження знання, техніка – до удосконалення засобів, а капіталістична економіка – до розповсюдження засобів виробництва” [12, с. 26–27]. Така система виявилась надзвичайно ефективною у галузі виробництва енергії, засобів виробництва та товарів широкого вжитку.

Зі середини ХХ ст. західне суспільство завдяки науково-технічному капіталізму та його орієнтації на “теперішність” втілює в життя ідею суспільства загального добробуту. У ньому щастя людини рівноцінне добробуту, а рівень життя ототожнюється зі зростаючими можливостями споживання товарів і послуг.

Наукова думка і технологічна діяльність західної людини, за словами Е. Фермеєрса, мала оптимістичне підґрунтя, а саме – здобутки науково-технічного капіталізму. Натомість у 60-х роках науково-технічний оптимізм західної цивілізації зазнав серйозної критики, що була спрямована передовсім на порушення планетарної рівноваги соціумом. Природно, що цьому сприяла споживацька ментальність,

розширення та самовідтворення промислових підприємств, зростання нерівності між високорозвинутими та слаборозвинутими країнами, приріст народонаселення. Це призвело до дефіциту енергетичних ресурсів, вичерпання сировини, забруднення довкілля та виникнення глобального кризового стану, який поставив під загрозу існування самої людини. З'ясувалось, що суспільство не є автономним та незалежним від природи. Екологічні проблеми, як переконаний У. Бек, – це не проблеми довкілля, а цілком суспільні проблеми, проблеми людини, її історії, умов її життя, її ставлення до світу і дійсності, її економічних і культурних бачень [2, с. 99].

На зміну суспільству загального добробуту приходять суспільства ризиків, яке не лише живе у світі ризиків, але й продукує їх. Світ починає втрачати свою стабільність і щоразу більше набуває рис непередбачуваності. Проблему трансформації суспільства загального добробуту в суспільство ризиків досліджувало чимало американських та західноєвропейських філософів, соціологів і футурологів. Зокрема, З. Бауман, У. Бек, Г. Бехман, Е. Гіденс, Й. Масуда, Д. Нейсбіт, Е. Фермеєрс стверджують, що сучасна цивілізація спричинила низку екологічних проблем, які в майбутньому здатні привести світ до глобальної катастрофи. Технічні досягнення та інновації відкривають нові глобальні обрії майбутнього, в якому людство зіштовхнеться як із небезпеками, так і з новими можливостями, що стосуються всього людства і потребують невідкладного розгляду та переосмислення.

В Україні суспільство ризику та його трансформацію до організованої сталості досліджують В. Андрущенко, М. Михальченко, Б. Поляруш, А. Толстоухов та інші. Зокрема, А. Толстоухов зазначає, що головні мега-ризиків та мега-загрози техногенної цивілізації продукуються внаслідок людської діяльності та практичного використання індустрії наукомістких технологій. Зародження технауки в період індустріальної цивілізації ініціювало науково-технологічний активізм, ідеологію економцентризму та невпинного споживання, натомість не створило міцної морально-світоглядної основи, яка давала б змогу гарантувати людству гідне екомайбутнє та збереження соціально-економічної сталості у світі [10, с. 58].

Мета статті – розкрити інноваційний характер суспільства ризику, перспективи його розвитку до організованої сталості шляхом утвердження громадянського суспільства та солідарної відповідальності в умовах техногенної цивілізації.

Техногенна цивілізація у своєму розвитку пройшла два етапи: індустріальний та постіндустріальний. Перший етап репрезентує індустріальне суспільство, що ґрунтується на розвитку промислового виробництва, відповідних моделях ринку, споживання, соціальної орієнтації, науки та культури. Техногенна цивілізація у своєму індустріальному розвитку досягла свого піку й спричинила конституювання суспільства масового добробуту, яке жило ілюзією про можливість досягнення високого рівня життя суспільства завдяки економічному зростанню та технологічним нововведенням, без урахування екологічних аспектів.

Науково-технічний прогрес разом із добробутом приніс негативні та непередбачені наслідки, які набули глобальних рис. Ринкові пріоритети, що були покладені в основу суспільства загального добробуту, стимулювали масове виробництво та споживання товарів широкого вжитку, освоєння нових ресурсів, джерел енергії та використання комунікаційних технологій тощо. Споживання стало головним змістом соціального буття у суспільстві масового добробуту. Відбулася підміна здатності товару задовольняти людські потреби на його соціальне значення.

На перший план виходять не функціональні якості товару, а престижність володіння цим товаром. Поступово товар стає ознакою соціального статусу. Тому суспільство масового добробуту стало системою, для якої характерні масові маніпуляції культурними символами і формування відповідної ієрархії цінностей. Пріоритетною вартістю такого суспільства перманентний вибір, купівля та регулярне оновлення речей. Акцентування людської свідомості на процесі споживання, вибору та поновлення речей, спонукає до прискорення техногенного прогресу, збільшення споживання ресурсів планети та неминуче призводить до глобального кризового стану [9, с. 54].

Аналізуючи ідею суспільства масового добробуту, західноєвропейські філософи й соціологи виявили фундаментальні суперечності техногенної цивілізації. З одного боку, при збільшенні матеріальних благ індивід стає об'єктом маніпулювання масовою культурою та засобами масової інформації. З іншого, – техногенна цивілізація орієнтує індивіда на свободу, мобілізує людську активність, стимулює розвиток потреб і здібностей людини. Необхідно визнати той факт, що у своїх кращих проявах технологія підтримує і покращує людське життя, а у своїх гірших – відчужує, ізолює, спотворює та знищує його. Вона не здатна бути нейтральною. Майбутнє стає непередбачуваним через ігнорування наслідків використання технологій. “Споживча технологія” традиційно обіцяє зберегти час, звільнивши людину від щоденної рутинної роботи, натомість саме ті товари, що обіцяли зберегти наш час більшою мірою його ж поглинають. “Споживча технологія” досягає критичної точки, коли вона забирає більше ніж віддає. Змінюючи уявлення про час, вона його пресує, прискорює темп життя і підсилює нашу залежність від технологій [6, с. 24, 27].

Характерною ознакою постіндустріального етапу розвитку техногенної цивілізації є інформація суспільства. Головною рушійною силою такого суспільства стала “інформаційна революція” та розвиток комп’ютерних технологій, за допомогою яких стало можливим вироблення когнітивної (пізнавальної), систематизованої інформації, нанотехнологій та знань. Центром виробництва і розподілу інформаційних благ стає суспільна структура, що складається з інформаційних мереж, а інтелектуальне виробництво та виробництво знань стають провідними галузями цього суспільства. На відміну від попередніх систем, в яких технологічні новації мали справу з матеріальним виробництвом, інформаційні системи функціонують на основі аналізу комп’ютерно-комунікаційних технологій. Головними типами капіталу інформаційного суспільства є суспільний, індивідуальний та орієнтований на знання капітал. Потенційним ринком інформаційного суспільства стає “межа пізаного”, а зростання можливостей, розв’язання проблем і розвитку співробітництва перетвориться на найважливіший фактор у процесі поширення інформаційного ринку [13, с. 36–38].

Найважливішим суб’єктом соціальної активності в інформаційному суспільстві стає вільна спільнота, що складається з різних локальних об’єднань та інформаційних товариств. Таке суспільство, на думку Й. Масуди, повинно бути вільним і складатись із багатьох центрів, які здатні доповнювати один одного. “Воно буде горизонтально функціональним, підтримуватиме соціальний лад шляхом автономії і обопільних доповнювальних функцій вільного громадянського суспільства” [13, с. 39].

Недоліками такого суспільства, на думку філософа, стануть футурошоки – неспроможність людей адекватно відповісти на швидкі соціальні зміни, зазіхання на приватність та загроза підконтрольності [13, с. 39].

Індустріальний та постіндустріальний етапи утверджують суспільство ризику, пов'язане з розвитком науки. Наука та технологія, які повинні протистояти виникненню ризиків, іноді самі стають причиною їхнього виникнення. На думку Е. Гіденса, світ, який мав стати більш “керованим” завдяки науці та технології, навпаки, виходить з-під “контролю”. Відбувається зародження суспільства ризиків, яке живе у світі ризиків і продукує їх [5, с. 8].

Ризик виникає одночасно з утвердженням сучасного індустріального суспільства. Він спрямований на майбутні можливості, а тому науково-технічний капіталізм став тією економічною системою, що відрізнялась від попередніх спрямованістю на майбутнє. Така економічна система передбачала обчислення втрат і прибутків та відповідних ризиків, що супроводжують цей процес. Позитивною стороною ризику є мобілізаційна функція у динаміці суспільства, яка спрямована на зміни (чи позитивні, чи негативні), а не на традиції, примхи природи та долю. На думку Е. Гіденса, необхідно відрізнити поняття ризику від поняття небезпеки чи загрози. “Поняття ризику пов'язане з активним аналізом небезпеки з точки зору майбутніх наслідків. Воно широко використовується лише у суспільстві, яке орієнтоване на майбутнє, для якого майбутнє – це територія, яка належить до завоювання або колонізації. Концепція ризику передбачає існування суспільства, яке активно намагається розірвати з власним минулим, – а це головна характеристика модерної індустріальної цивілізації [5, с. 21–22].

Філософ поділяє ризики на два типи: зовнішні та рукотворні. До першого типу належать ті, що є похідними від зовнішніх факторів, до яких можна зарахувати ризики, причина яких пов'язана з незмінними традиціями чи законами природи. До іншого типу він зараховує рукотворні ризики, тобто такі, які пов'язані з нашим пізнанням навколишнього світу. До категорії таких ризиків належать також ситуації, з якими досі ми не мали справ. Сюди можна зарахувати більшість екологічних ризиків, пов'язаних із довкіллям, наприклад, глобальне потепління, генномодифіковані продукти. Рукотворні ризики не лише стосуються природи, вони торкаються також інших сфер життя (шлюбу, традицій, сім'ї, родинних стосунків). Відмінність між цими двома видами ризику в тому, що донедавна людей більше непокоїли ризики, пов'язані із природними катастрофами (неврожаї, повені, епідемії, голод та ін.). Натомість сьогодні людство більше стурбоване тим, що сама людина здатна зробити з природою. Це стало поворотним моментом у переважанні рукотворних ризиків над зовнішніми [5, с. 24]. Рукотворні ризики неможливо однозначно обрахувати або передбачити їхні наслідки. Чим більше наука та технологія втручаються у життя суспільства, тим менше цей процес контролюється. Людство повинно більш активно співпрацювати з наукою та технологією для кращого контролю цих процесів. При впровадженні нових технологій часто-густо використовують “принцип упередження”, але він не завжди сприятливий через те, що неможливо передбачити наслідки. Рукотворні ризики здатні долати кордони, тому уряди країн змушені йти на співпрацю, а споживачі мають зробити власний вибір щодо використання, застосування або споживання до кінця необгрунтованих наукою інноваційних технологій та винаходів [5, с. 29].

Якщо ризики індустріального етапу мали локальні наслідки, то в постіндустріальному – глобальні. Справді, внаслідок стрімкого процесу технологізації виробництва ризики і пов'язані з ними потенційні небезпеки самознищення набувають небачених масштабів. Нові ризики невідворотні та невидимі. Розповсюдження та нарощування цих ризиків призводить до соціально небезпечних ситуацій. Ці ризики є універсальними, адже їхні наслідки відображаються на всіх категоріях людей. Заможні та впливові люди також від них не захищені [2, с. 21–26].

У суспільстві ризику минуле втрачає здатність визначати теперішнє. Ульріх Бек попереджає про необхідність переосмислення та усунення заздалегідь передбачуваних небезпек, позаяк надалі цієї можливості може не бути або буде занадто пізно [2, с. 39]. Тенденція розповсюдження ризиків ілюструє схему, за якою прибутки зосереджуються у вищих прошарках суспільства, а наслідки споживає решта населення, тим самим поглиблюється соціальна нерівність. Матеріальні потреби стають первинними за вибору між наявною загрозою та її віддаленими наслідками.

Відбувається руйнування засад традиційного прогнозування майбутнього розвитку цивілізації. “Ядерні, хімічні, генетичні й екологічні мега-ризики – стверджує У. Бек, – руйнують чотири основні підвалини, на яких ґрунтується система обчислення ризиків. По-перше, це глобальні, непоновлювальні втрати. Тому концепція грошової компенсації тут не спрацьовує. По-друге, за самих руйнівних катастроф, які тільки можна собі уявити, неможливо створити достатньо ресурсів, необхідних для ліквідації наслідків. Тому концепція моніторингу катастроф та їхніх наслідків також не працює. По-третє, сучасні глобальні катастрофи не мають обмежень у просторі і часі. Вони стають “подіями”, які мають початок, але не мають кінця... По-четверте, наявна система норм та вимірних процедур не спрацьовує” [2, с. 23].

Новий глобальний розвиток цивілізації ініціює новий режим “саморозвитку” науки, в якому вона об'єднується з індустрією наукомістких технологій (біоінформаційних, генно-інженерних, інформаційних, телекомунікаційних і т. ін.), отримуючи назву “технонаука”. Практика використання наукомістких технологій не підвладна контролю суспільства. Річ у тім, що “технонаука” не претендує на істину, а лише на технологічність знань. Вона стає співучасником мега-ризиків. Соціальний тиск стає головним чинником при визначенні ризикованості науково-технічних інновацій, на відміну від об'єктивного наукового обґрунтування [10, с. 57].

Характеризуючи ризики постіндустріального періоду, А. Толстоухов пише, що вони не персоналізовані, а є ризиками колективної безвідповідальності та ставлять під знак питання еко-майбутнє людства. В умовах ринкової економіки здійснення контролю за використанням нових наукомістких технологій неможливе, бо пріоритетним є економічна вигода від їхніх впроваджень. Транснаціональні корпорації зазвичай ігнорують майбутні можливі ризики таких технологій. Індустрія цих наукомістких технологій буде й надалі породжувати щоразу більш масштабні негативні наслідки [10, с. 56–58].

Постіндустріальні мега-ризики і мега-небезпеки не мають конкретно спрямованого характеру, а постають як універсальні загрози для суспільства, його інститутів та норм, охоплюють одночасно природне, соціальне й технічне

середовище. Зокрема, трагедія на Чорнобильській атомній електростанції засвідчила транскордонний характер техногенних ризиків у глобальному соціальному контексті. Усвідомлення цього факту спонукало багатьох сучасних соціальних аналітиків визнати сучасне суспільство як суспільство ризиків.

Глобальна техногенна цивілізація формує нескінченний простір мега-ризиків, в яких живе і діє сучасне людство. Вона породжує міста-мегаполіси, в яких функціонують системи взаємодії міжнародних організацій, елітних клубів, кримінальних консорціумів, транснаціональних компаній, різноманітних субкультур. Мешканці цих мегаполісів мають між собою міцніші зв'язки, ніж із населенням власної держави. Традиційний соціальний простір техногенної цивілізації стає розмитим, а активна науково-технічна діяльність насичує культуру новими відкриттями та ризикованими технологіями [10, с. 59].

А. Толстоухов зазначає, що науково-технічний прогрес людства не став гарантом свободи людини, а лише інструментом державного контролю та маніпулювання влади. Відсутність стабільності у теперішньому світі стала головною особливістю існування людини у створеній нею ж самою глобальній цивілізації. Така цивілізація характеризується визнанням міжнародних пріоритетів над національними. Економічний, політичний, екологічний та культурний простори формуються під тиском міждержавних інститутів, які передусім сповідують інтереси транснаціональних корпорацій [10, с. 52].

Сучасне суспільство стоїть перед відкритою проблемою ризику, що безпосередньо пов'язана із впровадженням сучасних наукомістких технологій, які призводять до глобальних кризових станів. З іншого боку, поняття ризику можна оцінити як шанс до розширення влади над природою. Як зазначає Г. Бехман, за цієї позиції, деструктивні сили звужуються до залишкового ризику, який у зв'язку з величезними прибутками трактується як соціально адекватні втрати [3, с. 27]. Ще одна позиція полягає в зосередженні уваги на безпеці й розглядає ризики як виклики для суспільства. Представники цієї позиції вважають можливим досягнення повної безпеки. Інноваційність такого суспільства у сприйнятті безпеки та надійності на рівні центральних цінностей. Відмінною рисою цього суспільства є осучаснення свого майбутнього за допомогою ризику та власний спосіб користування невизначеністю [3, с. 27].

Ризик не є властивістю техніки. Він пов'язаний із потенційною діяльністю суспільства, в якому майбутнє не може бути розмитим, а повинно бути вже сьогодні усвідомлене і прораховане [3, с. 42]. Потенційні небезпеки, що виникають у суспільстві ризиків, відрізняються тим, що несуть загрозу для життя людства в цілому. Відмінною рисою цих небезпек є відсутність кордонів та неможливість визначити винуватця ситуації. Отже, наслідки цих ризиків і загроз неможливо однозначно передбачити, обрахувати, компенсувати як стосовно людини, так і стосовно довкілля, однак їх можна спробувати мінімізувати.

Інформаційний етап розвитку техногенної цивілізації характеризується високим ступенем ризику, невизначеності, орієнтує людство на сприяння автономії та свободи. В центрі уваги знаходиться відповідальність за власні дії. Людська життєдіяльність усвідомлюється як головний суб'єкт, який перетворює реальні умови людського буття на планеті. Бути чи не бути людству на планеті, залежить не лише

від того, який рівень розвитку людство досягнуло на планеті, але й від відповідальності, яку приймає на себе інституалізований індивід [10, с. 62–63].

Носій інституалізованого індивідуалізму є активним, цілеспрямованим і відповідальним індивідом, який розуміє, що задоволення його власних інтересів залежить від демократичного функціонування соціальних інститутів, які прямо залежать від його діяльності. Такий індивід бере на себе відповідальність за зміни та активні перетворення інституцій та їхні наслідки [5, с. 73].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бауман З.* Глобализация последствия для человека и общества. М.: Весь мир, 2004.
2. *Бек У.* Общество риска: На пути к другому модерну. М.: Прогресс–Традиция, 2000.
3. *Бехман Г.* Современное общество как общество риска // Вопросы философии, 2007. №1. С. 26–46.
4. *Бузгалин А.* “Постиндустриальное общество” – как тупиковая ветвь социального развития? // Вопросы философии, 2002. №5. С. 26–43.
5. *Гіденс Е.* Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. К.: Альтерпрес, 2004.
6. *Нейсбит Д.* Высокая технология, глубокая гуманность: Технологии и наши поиски смысла. М.: АСТ: Транзиткнига, 2005.
7. *Павленко А.* “Экологический кризис” как псевдопроблема // Вопросы философии, 2002. № 7. С. 67–79.
8. *Поляруш Б.* Незавершеність проекту модерну і суспільство ризику // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки, 2006. Вип. 9. С. 56–63.
9. *Сапожников Е.* Общество потребления в странах Запада // Вопросы философии, 2007. № 10. С. 53–63.
10. *Толстоухов А.* Глобальный социальный контекст и контуры эко-будущего // Вопросы философии, 2003. № 8. С. 49–63.
11. *Терборн Й.* Шляхи в / через модерність // Глобальні модерності. К.: Ніка-Цент, 2008. С. 179–200.
12. *Фермеерс Е.* Очі панди. Філософське есе про довкілля. Львів: Стрім, 2000.
13. *Масуда Й.* Комп’ютопія // Філософ. і соц. думка, 1993. № 6. С. 36–50.

SOCIETY OF RISK IN THE CONTEXT OF ANTHROPOGENIC CIVILIZATION CHALLENGES

Natalya Cholovska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: cholic@mail.ru*

The problem of mega-risks and mega-threats in the conditions of technological civilization, which is effusive as for its characteristics and is able to expand its power on all spheres of life, is considered. This expansion is caused by the priorities of market values, which were put into the basis of a welfare society. Transformational processes from a society of welfare to a society of risks and

their influence on appearance of global crisis situation are investigated. Points of view of the Ukrainian and foreign philosophers as for the development of a society are analyzed. Conclusion is made that society of risks generates technological and social risks. Generation of such risks is characteristic to all spheres of society activities: economical, political and social-cultural. Risks which appear as a result of technological modernization are impossible to localize, they are characterized by the tendency of globalization. Crossing national-state borders, these new mega-risks generate supranational global risks. Key to overcome global crisis is minimization of risks and joint responsibility.

Key words: society of risk, technological civilization, mega-risks, mega-threats, society of welfare, joint responsibility.

ОБЩЕСТВО РИСКА В КОНТЕКСТЕ ВЫЗОВОВ ТЕХНОГЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Наталія Чоловская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка,
ул. Университетская 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: cholic@mail.ru*

Рассмотрена проблема возникновения мега-рисков и мега-угроз в условиях техногенной цивилизации. Ее характеризует экспансивность и способность к распространению власти на все сферы жизни общества. Эта экспансия обусловлена приоритетами рыночных ценностей, что лежат в основе общества потребления. Исследованы процессы трансформации общества потребления к обществу риска, а также их влияние на возникновение глобальной кризисной ситуации. Проанализированы взгляды украинских и зарубежных философов на развитие общества риска. Выяснено, что общество рисков продуцирует технологические и социальные риски. Производство этих рисков свойственно всем сферам жизнедеятельности общества: экономической, политической, и социально-культурной. Риски, что возникают вследствие технологической модернизации невозможно локализовать, им свойственна тенденция к глобализации. Новые мега-риски способны также к пересечению национально-государственных границ и тем самым рожают наднациональные глобальные угрозы. Ключом к преодолению глобальной кризисной ситуации и минимизации рисков есть солидарная ответственность.

Ключевые слова: общество риска, техногенная цивилизация, мега-риски, мега-угрозы, общество потребления, солидарная ответственность.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2010

Прийнята до друку 14.04.2010